

O KARANLIKTA BİZ'DEN SÖZ VARLIĞIMIZA KATKILAR

Nevzat Gözaydın

- Cumhuriyet'ten sonra edebiyat tarihimizde değişik türlerde eser veren yazarlarımızdan olan Attilâ İlhan, yine Cumhuriyetimizin kuruluş öncesi ve sonrası olaylar konusunda çeşitli kitaplar kaleme almıştır. Daha önceki sayılarımızda onun bazı eserlerini taramış ve *Türkçe Sözlük* (TDK Yayınları, Ankara 2011) içinde bulunmayan madde başlarını, iç maddeleri örnek cümleleriyle vermiştim. Bu sayımızda; Atatürk'ün ölümünden önce ve sonra meydana gelen gelişmeleri, önemli rol oynayan şahsiyetleri konu alan kitabını dikkatle okuyup taradım ve fişledim.

Her zaman yaptığım gibi yazarın ifadesine olduğunca sadık kaldım, yazımda herhangi bir değişikliğe gitmedim. Aldığım her madde-nin sonunda eserdeki sayfa numarasını belirttim.

akmasa da damla-: Sözlüğümüzde örneksiz geçilmiş: “Haftada beş saat, bir at bir deve sayılmaz ama, akmasa da damlar, aksi halde geçinmek, bir mesele-i muazzama, ortalık ateş pahası.” (s. 223)

aksiyon: *TS* içinde yedi anlam verilmiş ama hiçbirine örnek bulunamamış. Yazarımızın cümlesi sözlükteki ikinci anlama uygundur: “Aksiyon lafını ne dilinden düşürüyorsun, ne kaleminden; nedir tam anladığın, söylesene!” (s. 104) veya “Aksiyon romantizmini aksiyonun kendisi zannetmek, düşünebilecek hataların azamisi-dir.” (s. 98)

alnının rabbiyesiri silin-: “Sağında, vardakosta bir kadın, sağında alnının rabbiyesiri silinmiş soğuk bir it, fedaisi değilse dalkavuşu!” (s. 23) Sözlüğümüz bu ibareye yer vermemiş. Kısaltmasını “hlk.” olarak verip anlamı için ‘küstah, nemrut, terbiyesiz, nursuz’ diyebiliriz.

anhası minhası: “Anhası minhası, Ahmet Ziya yeğenine beş yüz lira vermeye razı olmuştu; ödünç veriyormuş.” (s. 215) Sözlükte bu ikile-

me (anha minha) olarak gösterilmiş ve S. F. Abasıyanık'tan alınan örnek cümle yarım bırakılmıştır.

arşe: *TS* içindeki birinci anlama uygun düşen bir örnek: “Bereket tramvaylar bildik vınıltıları, arşelerinden dökülen nar tanesi şerareleriyle, gecenin krallığını kimseye vermiyorlar.” (s. 114)

başını belaya sar-: Bu deyimde geçen (sarmak) fiili yerine sözlüğümüz (sokmak) fiilini vermiş. Hemen hemen aynı anlama geldiği için, bir ayrıç içinde yazarın şu örneği de ayrıca eklenmelidir: “Başımızı Allah bilir ne türlü bir belaya saracak? Beğendin mi yediğin haltı?” (s. 115)

berhane: Sözlüğümüzde bulunmuyor. Farsça olan bu sözün anlamı ‘harap, eskimiş, yıkık dökük (bina)’tür: “Bir berhâne, mektep midir yoksa kışla mı, tefriki müşkül.” (s. 223)

beş paralık: “Bu memlekette ilmin irfanın beş paralık haysiyeti kalmamıştır, kesen dolu mu, tamam.” (s. 223) örneğini ekleyelim.

bir at bir deve sayılma-: Bu deyim sözlüğümüzde bulunmuyor: “Hıfzı Tevfik Bey ruh gibi ahbabı, sayesinde orada da ders veriyor, haftada beş saat, bir at bir deve sayılmaz.” (s. 223) Anlamını ‘pek önemli olmamak, fazla değerli bulunmamak’ biçiminde açıklayabiliriz.

boşvermişlik: Örnek cümlesi eksik kalmış: “İçi tül, görkemli kadife perdeler, Sivas ve Isparta halıları; bunların dışındaki her şey, odada onun boş vermişliğinin elle tutulur kanıtı.” (s. 79-80).

burnunu düşür-: “Elbette bu hayal, insanın burnunu düşüren parfüm buğularını dağita dağita yürüyor.” (s. 83) Sözlüğümüzde yer almayan bu deyim anlam olarak ‘yoğun şekilde koku salmak’ diyebiliriz.

cim karnında nokta: Sadece örnek cümleyi ekleyelim. “Cim karnında nokta haciağalar, şehzade hayatı sürüyor beyim, farkında mısınız?” (s. 223)

cinleri başına topla-: “Ahmet Ziya’nın bütün cinleri başına toplayan da, bu: aleyhinde niçin kompas kuruyorlar?” (s. 297) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

çâlâklık: ‘Çâlâk olma durumu’ anlamını vereceğimiz bu madde başı, sözlüğümüzde bulunmuyor: “Sanki fakülteden ayrılmış, çiçeği burnunda ev hanımıdır; çâlâklığı, boyasız güzelliği, telâş bilmeyen intizamı, eşine az rastlanır türden!” (s. 238)

danayı yüzüp kuyruğuna gel-: *TS* içinde deyim bu biçimi yer almıyor. (**yüzmek-II**) madde başında (yüzüp yüzüp kuyruğuna gelmek) iç maddesi var ama örnek cümle bulunamamış; hemen hemen aynı anlamdadırlar: “Müşterilerimize, kısa bir müddet daha sabretmelerini söyleyiniz; danayı yüzdük kuyruğuna geldik: Şirketimiz taahütlerini behemahal yerine getirecektir.” (s. 56-57)

dona yat-: Sözlüğümüzde bulunmayan bu deyimın anlamını ‘donmaya başlamak, dona çekmek’ olarak verebiliriz: “Yıldızlar, irili ufaklı elmas kırıkları, gökyüzündeki yerlerini süratle alıyorlar: Ötede bozkır, besbelli dona yatıyor.” (s. 15)

dön-: Sözlüğümüzdeki altıncı anlama masa başı örnek yerine şu örnek daha uygundur: “O kadar dağılmış, öylesine yıkılmıştı ki, ne hatıra defterlerini düşünebiliyor, ne derslerine: Sınıfta dönmesine ramak kaldı!” (s. 107)

elfazı düzgün: “Zihni Keleşoğlu’nun fikri budur: Galata’da elfazı düzgün yemek yemek istedin mi, elin mahkûm, ya Colarao’ya gideceksin, ya Liman Lokantası’na.” (s. 54) Sözlüğümüzün almadığı bu Arapça kelimenin anlamı ‘sözler’dir. Ancak yazarımız farklı bir anlam yüklemiş; ‘derli toplu, iyi, güzel’ demek istemiştir.

eli genişle-: TS içindeki (el-II) olarak gösterilen madde başında bu deyim örneği bulunmamış: “... yeğenine beş yüz lira vermeye razı olmuştu, ... eli genişleyince ilerde ödeyecek.” (s. 215)

eli mahkum (ol-): Sözlüğümüzde bulunmuyor. Anlamını ‘mecbur (kalmak)’ biçiminde verebiliriz. Örnek cümlesi için bk. **elfazı düzgün**.

eline iş yakış-: Bu deyim de sözlüğümüzde rastlamıyoruz: “Partiye yardım amacıyla gelmişler; ilk bakışta kenarın dilberi izlenimi bıraksa da, ellerine iş yakışıyor.” (s. 228) ‘İşi kolayca, düzenli ve titiz olarak yerine getirmek’ anlamını yazabiliriz.

elle gelen düğün bayram: “Bu rivayetler siyasi polisten şüyu buluyor, anlarsanız; hem elle gelen düğün bayram...” (s. 221) Halk arasında bu çok bilinen deyim de sözlüğümüzde bulunmuyor. Anlam olarak ‘herkesin içine düştüğü durum sakıncalı değildir, hoşgörü ile karşılanmalıdır’ yazabiliriz.

gönlüne yatır-: TS içinde bulunmuyor: “Böyle davranmayı gönlüne yatırmıyor, burası doğru.” (s. 61) Anlamı, ‘istek duymak, kabul etmek’tir. Yazarın cümlesi olumsuz anlamdadır.

habıl hubul: Pek bilinmeyen bu ikilemeyi yazar şöyle kullanıyor: “Sarhoşun biri, adam akıllı içmiş, konuşması habıl hubul, dediğini anlamıyorsun, anlarsan beğenmiyorsun.” (s. 88) Anlamı için ‘karmakarışık, düzensiz, belirsiz, önemsiz’ yazabiliriz.

hapishanecilik: Sözlüğümüzde yer almıyor. İlk anlamı ‘hapishaneci olma durumu’dur. Ancak örnek cümlede görüleceği üzere mecaz anlamı da eklenmelidir. ‘Hapishaneye mahkûm olarak sık sık giren kimse’ diyebiliriz: “Onuncu yıl hapishanecilikten kurtarınca, bir süre ateş hattından çekilmeyi uygun görmüş.” (s. 69) Örnekte geçen (ateş hattı), sözlüğümüzde askerî anlamda verilmiş. Oysa mecazi anlamın da gösterilmesi gerekirdi. Söz gelimi, ‘tehlikeli bir faaliyette en önde gelen kimselerin bulunduğu durum’ diyebiliriz.

herze ye-: Sözlüğümüzde gösterilen ikinci anlama uygun düşen bir örnek: “İstanbul’a dönmesi vaciptir, tutulmuş bir kere, yediği herzeyi affettik.” (s. 123)

himayekâr: *TS* içinde bulunmayan bu sözün anlamı, ‘koruyucu, himayeci’dir: “Hele Neveser Hanım’ın vefatından sonra iyice himayekâr davranıyor.” (s. 98)

ihtilaçlı: *TS* bu madde başını almamış: “... sık sık rüyasına giriyor, ihtiyaçlı uykularından, ateş saçan gözlerinin kalaylı bakışlarıyla uyanıyor.” (s. 286) Anlamı ‘çırpıntularla, ihtiyaç içinde’dir.

ihtiyarına kal-: Sözlükte (II) ile gösterilen madde başı içinde bulunması gereken bu ibarenin anlamı, ‘kendi isteğine, iradesine bağlı olmak’ biçiminde yazılabilir: “Konuşacağız, hele meramını bir öğrenelim, kabul edip etmemek ihtiyarımıza kalmıştır.” (s. 128)

istihkar et-: “Benim kocam parayı istihkar edeceğine, esiri oldu.” (s. 121) örneğini verip geçelim.

işe gözü kapalı gir-: Bu deymi sözlüğümüzde bulamıyoruz: “Yaransın diye gözünü budaktan sakınmaz, her işe gözü kapalı girer.” (s. 294). Anlamını ‘önünü sonunu düşünmeden, ilerisini gerisini hesap etmeden işe başlamak’ olarak yazabiliriz.

işler açıl-: Örnek cümle bulunamamış: “Eğer bu ticaret anlaşması gerçekleşirse, Almanya’yla işler fevkalade açılacak demektir.” (s. 231)

kafasını toparla-: Bu iç maddeyi sözlüğümüzde bulamıyoruz: “Kahve ve soda, kafasını biraz toparlamıştı; garsondan, kahvaltısını istedi.” (s. 33-34) Anlamını ‘doğru ve sağlıklı düşünmek’ olarak verebiliriz.

kâzip: *TS* bu sözü almamış. Arapça olan ve ‘yalan söyleyen, yalancı’ anlamına gelen sözü yazarımız şöyle kullanıyor: “O da öteki kadınlar gibi seyyal, kâzip, her dakika ihanete hazır bir yaratık mı?” (s. 35)

kenarın dilberi: Örnek cümlesi eksik kalmış. Bunun için bk. **eline iş yakışmak**.

keyfemâ-yeşa : ‘Canı nasıl isterse, keyfine göre’ anlamını verebileceğimiz bu Arapça söz *TS*’ye alınmamış: “Abdi Bey, şehirde keyfemâ-yeşa safahat yapabilmek için, hemen her yaz bu çareye başvuruyor.” (s. 84)

kül yutma-: Sözlüğümüzde (kül yemek) var ama örnek bulunamamış. Bununla hemen hemen aynı anlamdaki deyim yazarımızın örnek cümlesi şudur: “Kimseyi dinlemediğinden, hiçbir şeyi anlatamazsın, üstelik hiç külyutmaz!” (s. 179)

miadı dol-: “Emektar muşambasının, miadı dolmuş mu nedir, onu soğuktan koruyamadı, rutubetten del!” (s. 133) örneği ile maddeyi tamamlayalım.

mutasavver: Örneği bulunamamış: “Matbuattan kesip topladığı yazılarla, dosyalar; yayımlanması mutasavver dergilerin, sayfa düzeni krokileri.” (s. 79)

müdevver: “İyi de, aralarında mevcut babadan müdevver hukuka rağmen, neden evvela Ahmet Ziya’ya başvurmuyor?” (s. 145) örneği yeterlidir.

müheyya: Sözlüğümüzdeki madde başında anlamına (hazır) yazılmış ve örnek cümlede tekrar aynı kelime kullanılmış. Bu örneğe göre maddenin (emre müheyya) olarak işlenmesi gerekiyor. Yazarımızın örneği ise şudur: “Sabahtan beri içinde, mana veremediği bir sıkıntı; hava yağmura müheyya.” (s. 49)

müphemiyet: Örneği verelim: “Yaşadıklarını, bir rüya müphemiyeti içinde, sanki bir tül arkasından izlemektedir.” (s. 18)

müstağni: Sözlüğümüzde bulunan ikinci anlam (nazlı davranan) olarak verilmiş, örnek cümlesi bulunamamış; aktarayım: “Öyle yukarıdan bakıyor, o kadar müstağni davranıyor ki, hiçbiri yanaşamıyorlar.” (s. 95) Bu cümlede (müstağni davranmak) bulunduğu göre, *TS* içindeki (davranan) gereksizdir ya da bir iç madde olarak (müstağni davranmak) alınarak yazarın örneği eklenmelidir.

mütehakkim: “Babasının mütehakkim titizliğine, edepsiz muhafazakârlığına, direnmişti.” (s. 79) cümlesini verelim.

ne gam: “Savaş dünyayı, karaborsa ülkeyi kasıp kavurmaktaymış, ne gam!..” (s. 239) örneği yeterlidir.

Perşembenin gelişi Çarşambadan belli: “Perşembenin gelişi Çarşambadan belliydi, kaç gün geçti, bir hafta mı: Günlük ekmek tayarını, iyice azalttılar.” (s. 280) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

seyyal: Sözlüğümüzde sadece bir fizik terimi olarak tanımlanmış. Ancak yazarın örnek cümlesine göre mecaz kısaltmasıyla ‘maymun iştahlı, gelgeç gönüllü, kararsız’ anlamlarını ekleyebiliriz. Örnek için bk. **kâzip**.

seyyiat: “Lâkin dikkat ettin mi Ahmet, harbetmiyor ama harbi olanca seyiyatıyla yaşıyoruz.” (s. 242) örneğini verelim.

sıvaştır-: Sözlüğümüzde sadece iki anlam gösterilmiş. Oysa yazarın şu cümlesine bakarak, üçüncü bir anlam olarak ‘yaymak, dağıtmak’ı da ekleyebiliriz: “Lâfi nasıl da yayar, her tarafa sıvaştırır!” (s. 16)

suhulet göster-: *TS* bu sözün fiille olan biçimini almamış: “İsmet Paşa izin vermekle kalmadı, adamakıllı suhulet gösteriyor.” (s. 324) Anlamına ‘kolaylık sağlamak, yakından ilgilenmek, yardım etmek’ diyebiliriz.

sülüs kestir-: Sözlüğümüzdeki (sülüs) madde başındaki üçüncü anlama uygun örnek şudur: “Şimdi Gar’ın holünde, sadece, bilinmez hangi çaresiz istasyona sülüs kestirmeye uğraşan, hâki neferler...” (s. 15)

taharri: *TS* içinde verilen anlam eksik kalmış. Ayrıca (taharri memuru) açıklamasını da eklemek gerekiyor: “Şapkalarını kafalarına lenger gibi geçirmiş iki taharri peydahlanıp onu derdest ederek sürükleyecekler!” (s. 38)

tahdite uğra-: Sözlüğümüze bu fiilli biçimi de almamız gerekiyor. ‘Kısıtlanmak’ anlamı verilebilir: “Emin membahadan duydum, gazete sayfaları, daha da tahdide uğrayacakmış.” (s. 29)

takıl-: Sözlüğümüzdeki dokuzuncu anlama uygun bir örnek: “Dişçi Refik’in nesine heves etti, gençliğine mi? Takıldığına bakılırsa, öyle: zira takılmak âdeti yoktur, kaçamakları kısa sürer.” (s. 21)

tereddüt geçir-: Anlamını ‘geçici bir süre karar vermeden beklemek’ diyebileceğimiz bu ibare sözlüğümüzde bulunmuyor: “Ahmet Ziya, kısa bir tereddüt geçirmişti; yanlış anlamış olmasın!” (s. 21)

tezkiye et-: Sözü yardımcı fiille olan biçimi *TS* içinde yer almıyor: “Doğan’ı tezkiye etmesini istediği, apaçık. İyi de hangi sıfatla?” (s. 21) Anlamına ‘aklamak, olumlu görüş bildirmek’ diyebiliriz.

tutul-: Sözlüğümüzde buna dokuz ayrı anlam verilmiş. Onuncu anlamı mecaz olarak gösterip ‘kızmak, öfkelenmek, antipati duymak’ diyebiliriz: “Ahmet Ziya’yı sinirlendiren, tekrar takip altında olması mı; hayır, buna alışık, hanidir faaliyetten uzak durduğu halde izlenmesi yok mu, ona tutuluyor.” (s. 113).

vallahilazim: ‘Yanlışım varsa Allah’a sığınırım’ anlamında olup bir tür yemindir. Sözlüğümüzde bulunmuyor: “İnsanın -bahusus bir kadının- bu kadcılık ihtimamı, niye burjuva züppeliği olsun? Anlayamadık gitti, vallahilazim!” (s. 26)

yargıla-: *TS*’deki ikinci anlama uygun düşen bir örnek: “Gizli güç; her yerde hazır ve nâzır, şaşmaz mantığıyla herkesi denetleyip yargılayan, her zaman haklı!” (s. 99)

yataylık: Sözlüğümüze alınmamış. ‘Yatay olma durumu’ diyebiliriz: “Geceleyn dikeyliği, yataylığı ışıklar belirlermiş, onlar olmayınca, istikamet duygusu korunamıyor.” (s. 114).

yere göge koyama-: “Kesen dolu mu, tamam: Seni yere göge koyamazlar.” (s. 223) Sözlüğümüzde bulunmayan bu deyim anlamını ‘abartarak övmek’ olarak yazabiliriz.

yüklen-: Sözlükteki beşinci anlam için uygun örnek şudur: “Şuur sahibi her münevver gibi, üzerine düşen vazifeyi yüklenmeye hazır olduğunu söyleyecek!” (s. 98)

Taranan Kaynak

İlhan, Attilâ, *O Karanlıkta Biz*, 2. bs., Bilgi Yayınevi, İstanbul 1996, 394 s.